

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut

Mihkel Liiber

EKP endised liikmed taasiseseisvunud Eesti eliidi hulgas

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dots. Olaf Mertelsmann

Tartu 2013

Sisukord

1. Sissejuhatus	3
1.1 Ajalooline ülevaade.....	3
1.2 Histograafia	5
1.2.1 Esimesed eliiti käsitlevad teosed	5
1.2.2 Üldiseid käsitlusi eliidi muutusest	6
1.2.3 Käsitlusi Ida-Euroopa eliidi muutusest enne ja pärast NSVL lagunemist	6
1.2.4 Eesti eliidi muutustest pärast NSV Liidu lagunemist	7
1.3 Teema uudsus ja uurimuse eesmärk.....	9
1.4 Metoodika.....	10
1.4.1 Rajasõltuvus teooria.....	11
1.5 Töö ülesehitus.....	12
2. Hruštšovi reformid.....	14
2.1 Hruštšovi periood EKPs ja värbamispoliitika	15
2.2 Analüüs.....	19
3. Muutused värbamispoliitikas Brežnevi perioodil.....	20
3.1 Kasvav tööliskond	20
3.2 Kõrgharitud parteis	21
3.3 Rõhk tippudele.....	22
3.4 Tšernenko, Andropov ja Gorbatsšov	25
3.5 Analüüs.....	25
4. Järeldused.....	26
5. Kokkuvõtte.....	28
6. Bibliograafia.....	30
6.1 Publitseeritud allikad	32
6.2 Publitseerimata allikad.....	32
7. Summary	33
Lisa 1	35

1.Sissejuhatus

Üleminekuühiskonnad ja transformeerumisprotsessid on autori meelest olnud alati põnev uurimisvaldkond, see on ka üks põhjus, miks selline teema on valitud. Samuti on see valdkond autorile huvitav, sest tema enda perekonna vanema generatsiooni hulgas on inimesi, kes on olnud seotud Eesti kommunistlik parteiga (EKP). Noorem põlvkond aga tihti ei mõista, miks nii mõnedki nende esivanemad kuulusid väga vastuolulise EKP ridadesse. Uurimuse üheks eesmärgiks ongi proovida selgitada, miks oli eakama põlvkonna hulgas sedavõrd palju EKP taustaga inimesi ja miks oli võimalik üheksakümnendatel paljudel selle põlvkonna inimestel jääda mõjukatele ühiskondlikele positsioonidele.

Eesti üleminekuprotsessid pole ka täielikult läbiuuritud teema, mistõttu on põhjust uskuda, et aja jooksul avastatakse nii mõndagi uut ja unikaalset, mis senini oli teadmata. Sellepärast on autor hoidunud julgematest üldistustest. Samuti on käesolev bakalaureusetöö autori esimene põhjalikum analüüs transformatsiooniprotsesside uurimises.

1.1 Ajalooline ülevaade

Mihhail Gorbatšovi nimetamine Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu (NSVL) kommunistliku partei (KP) Keskkomitee peasekretäriks 1985. aastal tõi endaga kaasa muutused, mida tookord keegi ette näha ei osanud. Gorbatšov soovis reformida NSV Liitu. Olulisemateks uuendusteks kujunesid Gorbatšovi juhitud NSV Liidus avalikustamine (glasnost) ja uutmise poliitika (perestroika). Poliitilised uuendused julgustasid inimesi ühiskonna elus aktiivsemalt kaasa lööma. Varem valitsenud hirm poliitiliste repressioonide ees hakkas tasapisi taanduma. 1986.–1987. aastal toimusid esimesed massiväljaastumised fosforiidikaevanduste laiendamise vastu Kirde-Eestis.¹

Peagi aga muutusid majanduslikud ja keskkonnaalased väljaastumised poliitilisteks – sooviti üldist majandusolude paranemist. Tarbekaupade nappusest ja nigelatest majandusoludest põhjustatuna avaldasid neli Eesti haritlast 26. septembril 1987. aastal ettepaneku isemajandavast Eestist (IME). Moskvas suhtuti taolisesse ettepanekusse tõrksalt. 1988. aasta 13. aprillil kuulutas majandusplaneerija ja kommunistliku partei liige Edgar Savisaar televisiooni otse-eeetris välja liikumise „Eestimaa rahvarinne perestroika toetuseks“, et survestada kommunistlikku parteid jätkama Gorbatšovi algatatud reformidega. Sooviti, et algatatud uuendused ka realselt teostatakse, samuti taheti rahvuskeele staatuse tõstmist.

¹ Kasekamp, Andres. (2011). Balti riikide ajalugu. Tallinn: Varrak. lk. 202-207

Rahvarinne osutus erakordselt populaarseks ja peagi kuulus selle ridadesse kümneid tuhandeid inimesi. Umbes samal ajal alustasid tegevust ka märksa radikaalsemad liikumised – 20. augustil 1988. aastal asutati Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei, mis oli esimene lubatud erakond kommunistliku partei kõrval NSVLis.²

Gorbatšov pidi pidevalt balansseerima kahe tiiva – konservatiivsete ja uuendusmeelsete – vahel. Konservatiivide rahustamiseks ja presidentaalse süsteemi loomiseks kavatses Gorbatšov muuta põhiseadust. See aga hirmutas baltlasi, sest kardeti, et enam pole võimalik NSVList lahku lüüa. Gorbatšovile vastukäiguks kuulutas Eesti ülemnõukogu 1988. aastal välja suveräänsusdeklaratsiooni. Olukord muutus veelgi kaootilisemaks tormiliste arengute tõttu Ida-Euroopas. Nii 1989. aasta sügisel kiiresti lagunev kommunistlik Ida-Euroopa kui ka tähelepanuväärne Berliini müüri langemine andis julgust ka eestlastele. Samal aastal algatas kodanike komitee plaani kõikide eestlaste registreerimiseks. Mainitud üritus tipnes 800 000 registreerunuga. Valiti täidesaatev organ, mille juhiks sai teisitimõtlejast ERSP juht Tunne Kelam. Paraku puudusid Eesti kongressil ja selle täidesaatval organil reaalne võim, küll aga oldi moraalseks valvuriks.³

Eestlaste hulgas oli kujunenud kaks ideoloogilist leeri – restitutsiooni pooldajad ja pragmatikud. Rahvarinde juhtidel oli küll reaalne võim, sest selle juhtfiguurid kuulusid EKPsse ja olid mõjukatel ühiskondlikel positsioonidel, kuid aateliselt oldi palju vaoshoitumad kui Eesti kongressi eestvedajad. Rahvuslaste retoorika erinevalt rahvarindest oli üsna vali ja iseseisvust nähti pigem taastamisaktina.⁴

1990. aastal toimusid esimesed mitme kandidaadiga ülemnõukogu valimised, kus võidutsesid rahvarinde juhtfiguurid. Enamik uutest ministritest olid reformkommunistidest tehnokraadid, kelle juhiks sai Edgar Savisaar. Vastuolud NSVLis olid muutunud aga silmnähtavalt teravaks, sest Gorbatšovi algatatud reformid olid võtnud paljude meelest vale pöörde. Gorbatšovilt nõuti mässumeelsete baltlaste taasallutamist. Gorbatšov sooviski muuta iseseisvumise võimatuks ja selleks käis ta välja uue liidulepingu idee, mis oleks NSVLi muutnud vabariikide föderatsiooniks. Sellele vastas Eesti (NSV) valitsus iseseisvusreferendumiga, kus 78% vastanutest soovis oma riiki. Gorbatšovi üha nõrgenev

2 Tannberg, Tõnu. (2005). Taasiseseisvumine. Eesti ajalugu. VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu: Ilmamaa. lk. 378-379

3 Misiunas, Romuald J; Taagepera, Rein. (1997). Balti riigid: sõlteaastad 1940-1990. Tallinn: Koolibri. lk. 290-310

4 Tannberg, Tõnu. (2005). Taasiseseisvumine. Eesti ajalugu. VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu: Ilmamaa. lk. 385-386

positsioon ja kontroll liiduvabariikide üle kulmineerus 1991. aastal putšiga Moskvast, kus vanameelsed soovisid haarata võimu, et kukutada Gorbatšov. Viimase läbikukkumisega otsustati 20. augustil viivitamatult välja kuulutada Eesti vabariik. Kuigi Eesti iseseisvusliikumine oli mõnevõrra killustunud, suudeti siiski kriitilisel hetkel teineteisele läheneda. Selle ilmekaks näiteks kujunes Põhiseadusliku Assamblee moodustamine, kus mõlemast leerist – Eesti komiteest ja Eesti vabariigi ülemnõukogust – tuli võrdsest 30 liiget.⁵

1992. aasta juunis võeti rahvahääletusel vastu Eesti põhiseadus. Seal oli sätestatud, et Eesti riigikogu on ühekojaline parlament. 1992. aasta sügisel toimusid ka esimesed vabad valimised, mis lähtusid uuest põhiseaduslikust korrast.

Eesti iseseisvuse taastamisega oli kodanikel taaskord võimalik valida pärast 50 aastast okupatsiooni endale rahvaesindus – riigikogu. Esimeste vabade valimiste tulemusena vahetati välja senine seadusandlik võim. 1992. aastal kandideerisid riigikokku nii endised nomenklatuuri liikmed kui ka mitmed noored ja vähetuntud inimesed. Esimesed riigikogu valimised pärast iseseisvuse väljakuulutamist (arvestades, et riik jätkas tegevust, siis 1992. aasta valimised olid järjekorras seitsmendad) tähendasid murrangulist nihet, sest enamik endiseid kommunistliku partei liikmeid vahetati välja uute inimeste vastu.

1.2 Histograafia

Käesolevas peatükis käsitletakse histograafilisi materjale, mis on jagatud nelja erinevasse kategooriasse: kõige varasemad eliidualased käsitlused, nüüdisaegsed väljaanded, uurimused Ida-Euroopa eliidist nõukogude ja selle järgsel perioodil ning analüüsid Eesti eliidist pärast taasiseseisvumist.

1.2.1 Esimesed eliiti käsitlevad teosed

Läänemaailma esimesed eliiti käsitlevad uurimused pärinevad juba vanast Kreekast. Plato nägemuse kohaselt pidi ühiskonda valitsema intellektuaalselt kõige säravamad ehk vaimne eliit.⁶ Kuigi ka järgnevatel aastatuhandel pöörati eliidile suurt tähelepanu, siis peetakse alles 19. sajandi alguse Itaalia mõtleja Vilfredo Pareto teooriat eliidi tsirkulatsioonist (*circolazione delle élite*) üheks esimeseks tervikkäsitluseks omalaadsete hulgas. Tema uurimuse kohaselt toimub eliidi ringlus, mille tulemusena soovivad allakäinute ja nõrgemate asemel võimule

5 Graf, Mati. (2012). Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988-1991. Tallinn: Argo. lk. 349-353

6 Alvesson, Mats *et al.* (2009). The Oxford Handbook of Critical Management Studies. Oxford University Press. lk 146

pääseda võimekamad ja kavalamad. Omavahelises konkurentsias peab võimule kõige parem. Pareto käsitlusele sekundeeris ka omaaegne poliitikateoreetik ja jurist Gaetano Mosca,⁷ kes arvas, et säärase tsirkulatsiooni korral kestab tegelikult ka eliidi järjepidevus, sest valitseb stabiilne poliitiline režiim ja muutused toimuvad järk-järgult. Samuti jõudis Mosca järeldusele, et demokraatlikus süsteemis teeb otsuseid tegelikult eliit, mis mõjutab tunduvalt enam ülejäänud ühiskonda kui viimane väikesearvulist eliiti.⁸

1.2.2 Üldiseid käsitlusi eliidi muutusest

Seitsmekümnendatest alates on eliidialastele uuringutele üha vähem tähelepanu pööratud. Tollasest perioodist on senimaani palju viidatud näiteks Robert Putnamile.⁹ Pärast NSVLi lagunemist muutusid eliidiuuringud jälle aktuaalseks. Viimase perioodi üks üldtunnustatumaid käsitlusi on Mattei Doganilt ja John Highleylt.¹⁰ Lisaks eelpool mainitud uurijatele on märkimisväärse panuse andnud eliidi ja demokraatia uuringutesse Juan. J. Linz ja Alfred Stepan.¹¹

1.2.3 Käsitlusi Ida-Euroopa eliidi muutusest enne ja pärast NSVL lagunemist

NSVLi eliit oli läänes aktuaalne uurimisteema, kuna infot selle suurriigi esindajate kohta oli üsna raske saada. Pärast NSVLi lagunemist alustati Ida-Euroopas ja Venemaal transformeerumisprotsesside uurimisega. Püüti selgitada, kas ja kuidas kommunistliku minevikuga maad muutuvad või ei muutu ümber demokraatlikeks ja turumajanduslikeks riikideks. Üks osa üleminekuuuringutest keskenduski uue eliidi kujunemisele Ida-Euroopas pärast NSVLi lagunemist.

7 Sharma, Urmila; Sharma, S. K (2000). Principles And Theory In Political Science Vol# 2. Atlantic Publishers & Dist. lk. 371

8 Farmer, Kenneth C. (1992). The Soviet Administrative Elite. New York: Praeger. lk 13-18

9 Putnam, Robert. (1977). Elite Transformation in Advanced Industrial Societies: an Empirical Assessment of the Theory of Technocracy. Sage Publications.

10 Highley, John; Dogan, Mattei. (1998). Elites, Crises, and the Origins of Regimes. Rowman & Littlefield. lk. 17

11 Linz, Juan; Stepan, Alfred. (1978). Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. JHU Press.

Üks esimesi analüüse nõukogude eliidist oli Milovan Djilase „Uus klass: kommunistliku süsteemi analüüs“. Mainitud teos avaldati juba 1959. aastal.¹² Samuti on nõukogude eliidi kohta avaldanud palju kajastamist leidnud uurimuse Sheila Fitzpatrick.¹³ 1980. aastal enne NSVLi lagunemist ilmus veel põhjalik eliidi käsitus „Nomenklatuur: NSVLi valitsev klass“ Mikhail Voslenksylt, mis on tollastest üks tähelepanuväärsemaid.¹⁴ Kümnend hiljem avaldas T. H. Rigby ulatusliku teose „Poliitiline eliit NSVLis: kõrgemad juhid ja kohalik kaader Leninist Gorbatšovini“.¹⁵

John Highly *et al* on eliiti ja demokraatiat uurinud kommunismijärgses Ida-Euroopas ja vaadeldud vana ja uue eliidi vastastikmõju ning jaganud võimalikud lahenduskäigud eliidi ümberkorraldamisest nelja kategooriasse. (1) Konsensuse tulemusena tekkinud eliit, mille puhul suudavad senised võimulolijad leppida kokku uute tulijatega ja võim suudetakse omavahel ära jagada. (2) Järsk režiimi-muutus, mille tulemusena vahetuvad välja seni võimul olnud riigijuhid ja nende asemele tulevad liberaaldemokraadid või rahvuslikult meelestatud juhid. (3) Piiratud liberaliseerimine pärast režiimimuutust ja eliit jääb killustatuks. (4) Ennetav „riigipööre“, mille tulemusena kujuneb välja killustatud ja vastuoludes eliit. Heaks näiteks on Ukraina, kus kommunistid säilitasid absoluutse enamuse ka pärast iseseisvumist.¹⁶ Ida-Euroopa kohta on koostanud põhjaliku ülevaate demokraatia konsolideerumisest Dirk Berg Schlosser ja Raivo Vetik.¹⁷

1.2.4 Eesti eliidi muutustest pärast NSV Liidu lagunemist

Uus eliit tekkis ka Eestis ning uue ja vana eliidi tsirkulatsiooni on üsna põhjalikult uurinud Anton Steen ja Jüri Ruus. Mõlemad on avaldanud mitmeid populaarteaduslikke ja teaduslikke artikleid Eesti uue eliidi kujunemisest. Steen ja Ruus analüüsivad, mis ulatuses on nõukogudeaegne nomenklatuur säilitanud oma positsioonid taastatud Eesti vabariigis ja kui suur hulk läks neist üle erasektorisse. Samuti on uuritud, kui palju endiseid kommunistliku

12 Milovan, Djilas. (1959). *New Class: An Analysis Of The Communist System*. Mariner Books.

13 Fitzpatric, Sheila. (1979). *Stalin and the Making the New Elite. 1928-1939*. *Slavic Review* 38.

14 Voslensky, Mikhail. (1980). *Nomenklatura: The Soviet Ruling Class*. Doubleday

15 Rigby, Harry. (1990). *Political Elites in the USSR: Central Leaders and Local Cadres from Lenin to Gorbachev*. Edward Elgar Pub

16 Highley, John et al (1998). *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe*. New York: Macmillan Press. lk. 1-15

17 Schlosser, Dirk Berg; Vetik, Raivo. (2001). *Perspectives on Democratic Consolidation in Central and Eastern Europe*. East European Monographs.

partei liikmeid on pääsenud riigikokku ja valitsusse ning millised on nende poliitilised eelistused.

Steen ja Ruus on oma töös eliidi tsirkulatsiooni režiimimuutuse korral kirjeldanud neljal erineval moel. (1) Horisontaalse järjepidevuse korral jäävad võimule samad inimesed, kes olid seal enne režiimimuutust. (2) Staatuse järjepidevuse korral säilitavad endised võimulolijad oma positsiooni, liikudes teistesse valdkondades nagu näiteks äri. (3) Vertikaalse järjepidevuse korral kerkivad endiste võimulolijate asemele hierarhias madalamal astmel olnud liikmed. Üldiselt vahetab noorem generatsioon välja vanema. (4) Järjepidevuse hävinemine ja täiesti uue eliidi kujunemine. Sellele protsessile jõudsid kõige lähemale Prantsuse ja Vene revolutsionäärid, kui toimus ulatuslik eliidi vahetus.¹⁸

Nende uurimusest ilmneb, et Eestis võib märgata riigikogu puhul vertikaalset järjepidevust. Seda kinnitab asjaolu, et esimestel vabadel valimistel sai riigikokku 35 kommunistliku partei taustaga inimest. Järgmistel valimistel kasvas kommunistliku partei taustaga inimeste osakaal 59 inimeseni. IX riigikogu koosseisus oli aga ainult 17 sellist isikut.¹⁹ (Lisa 1) Samas jääb nende tööst selgusetuks, miks ikkagi niivõrd palju endiseid kommunistliku partei taustaga inimesi osutus valituks ja jätkas tööd riigiasutustes, kui üldine soov oli vabaneda kommunistlikust minevikust nii kiiresti ja täielikult kui võimalik. Ilmekaks näiteks on majandusreformid ja institutsionaalsed ümberkorraldused, mille tulemusena võeti vastu ulatuslikult uusi seaduseid ja kujundati ümber ametiasutusi.

Ühe nägemuse kohaselt seletavad endise eliidi võimulpüsimist riigi funktsionaalsed vajadused. Riigi toimimine eeldab, et teatud ülesanded oleksid täidetud, mis aga omakorda nõuab inimesi, kellel on erialane väljaõpe ja varasemad kogemused. „Riigi vajaduste rahuldamise“ argument on kaalukas, sest mitte ükski moderne riik ei suuda toimida ilma bürokraatlike institutsioonideta. Vastavalt Max Weberi teooriale tähendab bürokraatlik juhtimine valitsemist tänu erudeeritusele.²⁰ Seega tulevad bürokraatlike ülesannete täitmisega toime eelkõige need, kellel on ekspertteadmised. Üldjuhul oli enamik üheksakümnendate ekspertidest pärit vana režiimi ajast. Samuti on vanadel olijatel teadmised organisatsioonide

18 Steen, Anton; Ruus, Jüri. (2002). Change of Regime – Continuity of Elites? - East European Politics and Societies, Vol. 16, No. 1, lk. 238-241

19 Ibid

20 Hechter, Michael; Horne, Christine. (2009). Theories of Social Order: A Reader. Stanford University Press. lk.

ülesehitusest ja juhtimisest, mis loob neile eelduse nii edukaks poliitiliseks, äriliseks kui ka administratiivseks tegevuseks.²¹

Samas ei seleta see lähenemine, kuidas oli võimalik, et institutsioonid nagu Eesti välisministeerium ja mitmed poliitilised liikumised nagu näiteks „Isamaa“, kuhu kuulusid valdavalt vähekoogenud spetsialistid, suutsid ennast kiiresti organiseerida ja saavutada ruttu suurt edu. Seega on teatud ulatuses küsitav, kas „riigi vajaduste rahuldamise“ põhjendus on täielikult paikapidav. Kas kommunistliku partei taustaga inimeste hea väljaõpe oli nende ainukene eelis?

1.3 Teema uudsus ja uurimuse eesmärk

NSVLi kokkuvarisemisega toimus arvestatav eliidi ümberkujunemine. Samas pole täiesti selge, miks jäi niivõrd palju EKP taustaga inimesi mõjukatele ametikohtadel. Sellel perioodil toimunud muutusi eliidi kompositsioonis on üsna vähe uuritud võrreldes muutustega majanduses. Marju Lauristin on koguni öelnud: „Erinevalt Pätsi isikust pole Eesti eliiti kui kogumit, tema rolli, valikuid ja mõju rahva eneseteadvusele teadusliku objektiivsusega kuigi palju uuritud ega ajakirjanduslikult läbi vaieldud.“²²

Kui institutsionaalselt asuti Eestit juba Tiit Vähi üleminekuvalitsuse ajal kiiresti reformima ja kõige tähelepanuväärsemaks muutuseks selle käigus kujunes oma raha käibelevõtmine, siis endised kommunistliku partei liikmed pole Eesti eliidi hulgast kuhugi kadunud. Teema ühiskondlikku huvi tõestavad ikka ja jälle ajakirjanduses läbikäivad mõtted, et Eestis on võimul tänini liiga palju endiseid kommuniste, kes kannavad endaga kaasas iganenud väärtuseid. Selliseid sõnavõtte võib kuulda nii avaliku elu tegelastelt kui ka kultuuriinimestelt ja poliitikutelt. Ilmekaks näiteks võib tuua kunagise avaliku elu tegelase Juku-Kalle Raidi üleskutse „kommunistid ahju“. Kuigi kommunistlikku mineviku tihti demoniseeritakse, siis 2005. aasta intervjuus Õhtulehele ütles riigikogu liige Jaak Allik: „Endine nomenklatuur ja NLKP liikmed on sattunud Eestis valitavatele ametikohtadele mitte kurja jõu käsul, vaid demokraatlike valimiste tulemusena.“²³

Uurimisainet pakub suur kommunistliku partei taustaga inimeste osakaal VII, VIII ja IX riigikogus kui ka Eesti eliidi hulgas laiemalt. Mis olid need põhjused, miks pärast NSVLi

21 Steen, Anton. (1997). The New Elites in the Baltic States: Recirculation and Change. - Scandinavian Political Studies, Bind 20, lk. 96

22 Lauristin, Marju. (2007). Eliit ja identiteet. Sirp. Number. 25

23 Soonvald, Urmo. (2005). Kommunistide tagasitulek. SL Õhtuleht. 23. aprill

lagunemist oli riigiametites ja riigikogus sedavõrd palju EKP taustaga inimesi? Kas ja kuidas on Eesti eliidi kujunemist mõjutanud Hruštšovi ja Brežnevi ajal toimunud kaadripoliitika?

Üks võimalus seletada kommunistliku taustaga inimeste osakaalu tähtsust, on kasutada rajasõltuvuse teooriat. Kõnealuse teooria kohaselt ei toimu ühiskondlikud muudatused iseenesest. Eesti vabariigi taastamine ei tähendanud ajaarvestamise nullimist ja puhta lehe pööramist. Kõige olulisem ressurss – inimvara – jäi ju endiselt samaks. Kas rajasõltuvusteooria abil on võimalik kirjeldada üheksakümnendate Eesti eliidi EKP tausta põhjused?

1.4 Metoodika

Käesolev uurimus tugineb valdavalt refereeritavale kirjandusele. Lisaks on kasutatud allikamaterjale nagu ajakirjad, ajalehed, fookusgrupi intervjuud ja erinevates teostes avaldatud mälestused. Samuti on proovitud kirjeldada institutsionaalseid muutusi NSVLi perioodil rajasõltuvusteooria abil. Rajasõltuvusteooria on sobiv kontseptsiooni, sest analüüsib institutsionaalsete muutuse võimalikke pikaajalisi tulemusi.

Ajakirjadest on põhitähelepanu all Eesti Kommunist (ilmus 1945–1989), mis oli nõukogude perioodil üks EKP tähtsamatest häälekandjatest. Mainitud kuukirjas ilmunud artiklid on enamikus keskendunud poliitiliste probleemide analüüsimisele nõukogude perioodil. Võttes arvesse tollal avaldatud ajakirjanduse kallutatust, on Eesti Kommunistis avaldatud andmetesse suhtunud võrdlemisi kriitiliselt. Sellegi poolest loovad erinevad analüüsid ja artiklid vajaliku tausta tollal valitsenud olukorra mõistmiseks ja annavad aimu ühiskonnas valitsenud meeleoludest.

Korraldati ka seitse fookusgrupi intervjuud. Intervjueeritavateks olid endised EKP liikmed, kelle sünniajad jäävad ajavahemikku 1929 – 1938. EKPga liitusid nad vahemikus 1959–1975. Seitsmest küsitelust neli olid töötanud keskastme juhi ametis ehk olid olnud mõne haridusasutuse direktor/dekaan, üks neist oli õppealajuhataja. Kolm intervjueeritavat seitsmest olid töötanud mõnes EKP allorganisatsioonis sekretärina. Ühel küsitelust oli keskeriharidus, ülejäänud olid lõpetanud ülikooli. Eranditult kõik töid vestluse käigus välja, et EKPga liituti vaid pragmaatilistel kaalutlustel. Kõnealuste intervjueeritavate kasuks sai otsustatud põhjusel, et nad olid pidanud mõnes allorganisatsioonis sekretäri ametit või töötanud koolis. Allorganisatsiooni sekretäridel oli kindlasti parem ülevaade liitunutest. Samuti oli koolis juhtivat ametit pidanud küsiteluil avaram pilt toimuvast, sest nad nägid, millised noored nii EKPs kui ka hilisemas elus karjääri tegid. Paraku võib eakate inimeste mälu olla petlik ja sellest tulenevalt suhtuti nende mälestustesse teatava ettevaatlikkusega.

Töö selgemapiiriliseks mõistmiseks on uurimuses läbivalt kasutatud mõistet ainult „kõrgharitud“, et vältida segadust terminitega. Samuti olen eliidi defineerimisel lähtunud Ruusi antud definitsioonist.

1.4.1 Rajasõltuvus teooria

Institutsionaalsete protsesside paremaks mõistmiseks ajaloos on kasulik uurida pikka perspektiivi. James Mahoney uurimuse kohaselt on võimalik tuvastada teatud pikkades arenguprotsessides rajasõltuvus (*path dependence*). Oma töös „Rajasõltuvuse põhjuseid režiimimuutuste korral: Kesk-Ameerika võrdlev analüüs“ keskendub Mahoney sellele, kuidas 19. sajandil ja 20. sajandi alguse liberaalsete reformide perioodil langetatud otsused on rajasõltuvusliku iseloomuga ja seetõttu mõjutanud poliitilist tulemit 20. sajandi teisel poolel Guatemalas, El Salvadoris, Costa Ricas, Hondurases ja Nicaraguas. Tollased eliidi otsused, kas reformida riigiaparaati ja tõhustada põllumajanduspoliitikat ulatuslikult või mõõdukalt, on Mahoney analüüsi kohaselt kujundanud ka olukorra, milline poliitiline režiim on kõnealustes Ladina-Ameerika riikides aastakümneid hiljem võimule pääsenud.²⁴

Vastavalt rajasõltuvuse teooriale on osa pikaajalisi protsesse saanud alguse mingist kindlast sündmusest üsna kauges minevikus, mis esmapilgul võisid tunduda võrdlemisi vähetähtsad. Tavaliselt on pikk sündmustejada saanud alguse kriitilisel muutusteperioodil (*critical junctures*), kui on võimalik või vajalik teostada muutusi mingi eesmärgi saavutamiseks. Otsuste langetamise protsessis on üldiselt mitmeid võimalikke lahendusi, mille vahel valida, mis tähendab, et eksisteerib ka mitmeid võimalikke alternatiivseid tulevikustsenaariumeid. Otsustades ühe valiku kasuks, tehakse pöördumatu otsus, millega pannakse paika pikaajaline institutsionaalne muster, mis aja jooksul kinnistub ja millelt tagasipöördumine on tavaliselt väga kulukas ja keeruline. Keerukaks teeb tagasipöördumise näiteks seaduste siduv iseloom, mis tähendab, et muudatuste vastuvõtmine pole kahepoolne akt, vaid kohustus tegutseda uute normide järgi, mis on ülevalt poolt peale pandud. Uued seadused ja väärtused kinnistuvad aja jooksul ning aitavad ka kogu protsessi taastoota, mille tulemusena luuakse soodsad tingimused rajasõltuvuse tekkimisele.²⁵

24 Mahoney, James. (2001). Path-Dependent Explanations of Regime Change: Central America in Comparative Perspective. - Studies in Comparative International Development, Spring 2001, Vol. 36, No. 1, lk. 111–141.

25 Pierson, Paul. (2004). Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis. Oxford: Princeton University Press. lk 30-31

Tingimuste või normide ümbertegemisel muutub tavaliselt ka poliitiline tasakaal, kas siis kellegi kasuks või kahjuks. Vastavalt John Gaventa uurimusele ilmneb, et kui võrdlemisi võrdsetest vastaspooltest üks teostab võimu teise üle, siis aja jooksul on tõenäoline, et domineeriv osapool muutub veelgi tugevamaks ja nõrgem veelgi nõrgemaks. Seega uute seaduste või normide kehtestamisel muutub osapoolte mõju aja jooksul asümmeetriliselt tugevama kasuks.²⁶

Siinkohal on heaks näiteks Ameerika Ühendriikide kodusõjas (1861–1865) vabaduse saanud lõunaosariikide mustanahalised, kes aja jooksul oma õigused peaaegu täielikult kaotasid. Alexander Keyssari uurimusest selgub, et pärast 1878. aasta valimisi saavutasid demokraadid mõlemas kajas enamuse. Selle tulemusena õnnestus demokraatidel võtta vastu seadus, et valimiste korraldamine usaldatakse osariikidele ja kohalikele omavalitsustele. Muudatuste esimesteks tundemärkideks lõunaosariikides olid sporaadilised katsed mustanahalisi valimistelt kõrvale tõrjuda, kasutades selleks erinevaid võimalusi tulenevalt administreerimisõigusest. Järk-järgult saavutati olukord, kus enamik mustanahalisi ei saanud käia hääletamas. Nende valimisõigust takistati, kas kirjaoskamatusse tõttu või muude manipulatsioonidega, mida administreerimisõigus maaomanikele võimaldas. Aja jooksul ilmnes, et vabariiklaste positsioon üha nõrgenes, kuna nende hääled tulid valdavalt mustanahalistelt ja üksikutelt valgetelt. Sajandi lõpuks olid suurmaaomanikud oma mõjuvõimu enamikes piirkondades taastanud. Siinkohal on institutsionaalsed reformid hea näide, kuidas võib välja kujuneda rajasõltuvus, kust on keeruline välja murda ja mis viib ühe huvigrupi domineerimiseni.²⁷

Rajasõltuvusust ei teki, kui institutsionaalsete muutuste tulemusena kogu protsess ennast ise taastootma ei hakka (*self-reinforcement*). Institutsionaalne taastootmine omakorda põhjustab erinevaid vastureaktsioone, mis lõpptulemusena vormivad lõpptulemuse. Tänu rajasõltuvuse teooriale on võimalik paremini mõista põhjuslikkust, kuidas muutuste perioodil langetatud otsused mõjutavad pikaajalisi poliitilisi protsesse.

1.5 Töö ülesehitus

Töö koosneb sissejuhatausest, kahest peatükist, järeldustest ja kokkuvõttest. Esimeses peatükis on mõnevõrra rohkem analüüsitud Hruštšovi rolli, Brežnevi tähtsusele on teises osas vähem

26 Gaventa, John. (1982). Power and Powerlessness: Quiescence and Rebellion in an Appalachian Valley. University of Illinois Press. lk. 20-25

27 Keyssar, Alexander. (2009). The Right to Vote: The Contested History of Democracy in the United States. Basic Books lk. 88-90

tähelepanu pööratud. Hruštšovi rolli on rohkem analüüsitud, kuna ta oli ajaliselt varem võimul ja rajasõltuvuse teooria seisukohast on see oluline, sest siis kujunes välja võrdlemisi selgelt institutsionaalne muster. Esimese peatüki teises osas on analüüsitud EKPs toimunud protsesse nagu näiteks keda ja miks värvati parteisse.

Teises peatükis on analüüsitud Brežnevi perioodil toimunud muutusi EKP värbamispoliitikas. Samuti on analüüsitud, kuidas erines see eelnevast perioodist. Peatüki lõppu on jäetud NSVLi viimased juhid, sest eraldi peatüki jaoks oluks raske leida piisavalt materjali, kuna see periood jäi ajaliselt võrdlemisi lühikeseks. Lisaks on NSVLi viimased aastad mõnevõrra ebatüüpilised.

Mõlema peatüki lõpus on eraldi analüüsi osa, kus on püütud seletada, mida üks või teine protsess tegelikult tähendas. Järeldustes analüüsib autor enda seisukohti ja vastab töös püstitatud küsimustele. Kokkuvõttes on antud töö ülevaade.

2. Hruštšovi reformid

Robert D. Putnami uuringust ilmneb üsna veenvalt, et sõltumata ühiskonnast, on valitseva eliidi kõige ettearvatavamaks tunnuseks nende parem haridus võrreldes ülejäänud ühiskonnakihtidega. Tema töös on välja toodud, et 1970. aastal oli 88 protsendil Ameerika Ühendriikide valitsevast eliidist kõrgharidus, Lääne-Euroopas oli vastav näitaja 76. Samal ajal oli kõrgharidusega inimesi Ameerika Ühendriikides umbes kümme ja Euroopas umbes viis protsenti elanikkonnast.²⁸

Kuigi on iseenesestmõistetav, et riigi juhtimise juures olev eliit peaks olema hästi haritud ja kaasab spetsialiste otsuste tegemisesse, siis NSVLi puhul olid sellised tendentsid pikka aega harvaesinevad. Erialaspetsialiste ehk ka tehnokraate prooviti võimust võimalikult kaugel hoida. Juba 1920. aastatest alates valitses üldine arusaam, et tehnokraadid on ohtlikud kehtivale kommunistlikule korrale. Samal ajal ei olnud võimalik neist ka vabaneda, sest NSVLi moderniseerimiseks olid insenerid, majandusspetsialistid ja teised asjatundjad hädavajalikud. Seega, nagu kirjeldab Kenneth C. Farmer, peeti Stalini perioodil spetsialiste liiga vajalikeks, et neist otsustavalt vabaneda.²⁹

Samal perioodil (st 1970. aastatel) oli NSVLis kõrgharitud inimeste osakaal riigijuhtimises tunduvalt madalam kui läänes, jäädes 60 protsendi lähedale.³⁰ Hruštšov, kes viiekümnendate keskel pärast Stalini surma tuli võimuvõitlusest välja võitjana, soovis muuta ja reformida NSVLi, et see toimiks tõhusamalt. Ühe reformide takistusena nägi ta just madalalt haritud parteiliikmeid. See on ka mõistetav, sest üha keerulisemaks muutunud elukorraldus ja planeerimine oli jõukohane inimesele, kellel oli vastav erialane väljaõpe.

Hruštšov soovis ju moderniseerida nii sõjaväge, kooliharidust kui ka tõsta üldist tootlikkust. Nõukogude Liidu Kommunistliku partei erakorralisel XXI kongressil 27. jaanuaril 1959. aastal esines Hruštšov selliste seisukohtadega: „Sotsialistliku tootmise praeguse taseme juures me ei suuda veel täielikult tagada inimeste kasvavate vajaduse materiaalsete ja kultuuriliste hüvede küllust. Ilma selleta aga ei saa olla kommunismi. See tähendab, et esimeses järjekorras tuleb edasi arendada tootlikke jõudusid, suurendada materiaalsete hüvede tootmist. Kommunismi materiaalse tehnilise baasi loomine eeldab kõigepealt kõrge arengutasemega ajakohase tööstuse olemasolu, riigi täielikku elektrifitseerimist, teaduslik-

28 Putnam, Robert. (1976). *Comparative Study of Political Elite*. Prentice Hall. lk. 25-35

29 Farmer, Kenneth C. (1992). *The Soviet Administrative Elite*. New York: Praeger. lk. 162-164

30 Ibid

tehnilist progressi kõigis tööstus- ja põllumajandusharudes, kõigi tootmisprotsesside kompleksset mehhaniseerimist ja automatiseerimist, uute energiaallikate, ülikvaliteetset looduslike ressursside, uute sünteetiliste ja muude materjalide igakülgset kasutamist, kõigi töötajate kultuurilise ja tehnilise taseme tõusu, tootmise organiseerimise edasist parandamist ja tööviljakuse suurendamist.“³¹

Hruštšov viis läbi mitmeid reforme, nagu näiteks detsentraliseerimine, mille käigus kaotati ära mitmeid ministereid ja asendati need piirkondlike rahvamajandusnõukogudega (sovnarhoz). 1962. aastal reformis ta partei struktuure lahutades rajoonikomitees tootmise eest vastutavad üksused kaheks – põllumajanduse ja tööstuse haruks.³² Nii lootis ta tõsta tõhusust ja suurendada tootlikkust. Kõigi nende muutustega soosis Hruštšov kommunistlikusse parteisse astuma uusi inimesi, kes valdavalt pidid olema nn tehnokraadid – liikmed, kes olid saanud rohkem erialast kui poliitilist haridust. Hruštšov uskus, et majanduslikult paremini ettevalmistatud spetsialistid aitavad tal saavutada tema seatud eesmärgid. Seega Hruštšovi laialdased ümberkorraldused mõjutasid ka otseselt kommunistliku partei isikulist struktuuri.³³

Vajadus kaasata spetsialiste ja parema tehnilise haridusega inimesi ilmnis lisaks NSVLile ka Ida-Euroopa satelliitriikides, kus pärast Stalini surma võis täheldada keskmise haridustaseme tõusu. Teoses „Ida-Euroopa kommunistlik juhtkond 1945–1970“ on toodud näitena, et enamike riikide poliitbüroode liikmete haridustase on kasvanud stabiilselt alates viiekümnendatest. Samuti on mainitud teoses esitatud, et üha keerukamaks muutunud halduspoliitika elluviimiseks muutus n-ö tehniline haridus hädapäraseks. Hruštšovi poolt algatatud destaliniseerimine ja ümberkorraldused võimaldasid samuti mitmel pool NSVLis kui ka Varssavi bloki maades uuendusmeelsetel kommunistidel teatud ulatuses reforme ellu viia.³⁴

2.1 Hruštšovi periood EKPs ja värbamispoliitika

Pärast II maailmasõda ja küüditamisi oli Eestisse jäänud hinnanguliselt paar tuhat haritlast. Haritlaste osakaal hakkas Eestis märgatavalt suurenema viiekümnendate algusest. Vaino Sirk

31 Hruštšov, Nikita. (1959). NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959 -1965. Eesti riiklik kirjastus: Tallinn. (kõne) lk.99

32 Taubman, William *et al* (2000). Nikita Khrushchev. Yale University Press: New Haven & London. lk. 128

33 Blackwell, Robert Jr. (1972). Elite Recruitment and Functional Change: An Analysis of the Soviet Obkom Elite 1950-1968. - The Journal of Politics, Vol. 34, No. 1 lk. 147-149

34 Farrell, Barry. (2011). Leadership in East European Communism, 1945-1970. Transaction Publishers. lk. 105-107

on toonud välja, et Stalini surmaga 1953. aastal stabiliseerus olukord veelgi. Haritlased aga liitusid harva ja tihti vastumeelselt kommunistliku parteiga.³⁵

Baltikum erines märgatavalt ülejäänud liiduvabariikidest, sest võrreldes teistega tajusid siinsed inimesed uut riigivõimu eelkõige okupatsioonina ja sellest tulenevalt oli mõistetav, et kommunistliku parteiga liituti pigem vastumeelselt. Tavaliselt liituti kas poliitilistest veendumustest, soovist karjääri teha või poliitilise surve tõttu.³⁶ Siinkohal meenutab üks intervjueeritav, et need Tartu koolijuhid, kes polnud parteiga liitunud, pidid taluma pidevaid kontrollreide, mille käigus uuriti kooli vastavust nõuetele. Kõik muutus rahulikuks, kui liituti parteiga. (Allan L s.1929)

Kui Hruštšovi algusaastatel liituti parteiga vastumeelselt, siis politiseerituse vähenemisega ja teatud vabaduste lubamisega muutus kommunistlik partei tunduvalt talutavamaks paljudele eestlastele. Ometigi jäi EKP ka edaspidi võõrkehaks ühiskonnas.³⁷ Hruštšovi sulaajale oli siiski iseloomulik, et eestlaste osakaal hakkas parteis jõudsalt kasvama ja 1963. aastaks ületas nende osakaal 50% piiri. Liitus ohtralt ka haritlasi.³⁸

Hruštšovi reformid ja plaanid avaldasid mõju ka Eestile. Partei pidi enam värbama kõrgharitud inimesi ja loovintelligentsi. Tehnilise progressi saavutamiseks tuli kõrgharitud osatähtsust ühiskonnas suurendada. Nagu oli tollases Eesti Kommunistis kirjutatud: „Haritlaskond peab kaasa aitama vaimse ja füüsilise töö lähenemisele“.³⁹ Samuti oli vajalik värvata uut kaadrit, sest pidevate reformide tulemusena tuli avada uusi osakondi, mis tuli mehitada. Samuti oli iseloomulik, et nii haldusüksustes kui ka mujal valitses võrdlemisi suur kaadri voolavus.⁴⁰

Tookordse ideoloogia kohaselt pidi intelligents tööliskonna hulgas aja jooksul lahustuma, kuid seda siiski ei juhtunud. Hoopis vastupidi: alates viiekümnendatest hakkas kõrgharituduse omandanud inimeste hulk stabiilselt kasvama. Sulaajale oli ka iseloomulik, et

35 Sirk, Väino. (2006). Massiharitlaskonnast ja haritlaspoliitikast 1970.–1980. aastatel Eestis. Tuna. Number 2. lk. 38

36 Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino. (2007). Kohanemine ja vastupanu: Eesti haritlaskond 1940-1987. Tallinn: Argo. lk. 244

37 Kuusik, Argo *et al* (2002). Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991. Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus. lk. 196-197

38 Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino. (2007). Kohanemine ja vastupanu: Eesti haritlaskond 1940-1987. Tallinn: Argo. lk. 236-237

39 Autorita. (1961). Töö haritlaste hulgas tähelepanu keskpunkti. Eesti Kommunist, Nr. 7. lk. 8-14

40 Kuusik, Argo *et al* (2002). Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991. Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus. lk. 150-151

võim respekteris teatud ulatuses haritlaskonna erilist seisundit ja oldi huvitatud koostööst. Intelligenti oli võimalik rakendada ideoloogilises võitluses lääne vastu. Samas oli kasvav haritlaskond partei meelest ka ohtlik, sest ei oldud kindlad, kas juhtumisi ei asu vaimueliit partei seisukohti ja autoriteeti õhnestama. Ühe lahendusena nähtigi nende kaasamist parteisse, et rakendada neid paremini partei huvides.⁴¹ 1967. aastaks oligi tollase statistika kohaselt 7000 propagandisti, kellest ligi kaks kolmandikku olid kõrgema või lõpetama kõrgema haridusega. Samas on ka välja toodud, et enamik neist on väheste propagandatöö kogemustega. Toonitati, et parem propagandatöö nõuab kõrgemat metoodilist taset.⁴² Sellest tulenevalt võib aru saada, miks just juhtivad haridustöötajad olid tihti partei huviorbiidis.

Üha kättesaadavam kõrgharidus tähendas, et loovintelligents ja haritlaskond muutus üha arvukamas. See tähendas ka uusi ülesandeid parteile. Sula-aastatel asuti kohe testima, kust läheb piir lubatu ja lubamatu vahel. Kui tavalist repressioonipoliitikat oli võrdlemisi lihtne ellu viia, siis satiirilisi mõtteavaldusi oli teinekord erakordselt raske tuvastada. Viimaste mõistmiseks ei piisanud enam madalalt haritud parteifunktsionäärist, vaid tuli kaasata spetsialiste, kes tihti kuulusid intelligenti hulka. Näiteks oli partei eriti huvitatud just ajakirjanike ja toimetajate värbamisest, sest nende liikmelisuses nähti võimalust efektiivsemalt kontrollida, mis sõnumit edastatakse ühiskonnale.⁴³

Kõrgharitutele mõjus positiivselt rahvamajandusnõukogude sisseviimine, millega anti liiduvabariikidele suurem roll tööstus- ja ehitustegevuses. Endine Eesti NSV kergtööstusminister Jüri Kraft, kes rahvamajandusnõukogude perioodil oli Tartu õmblusvabriku Sangar direktor, on tagantjärele veendumusel, et nende laialisaatmisel olid negatiivsed tagajärjed. Rahvamajandusnõukogud suurendasid mõnevõrra kohalike rahvusvabariikide võimu ja ise otsustamisõigust.⁴⁴ Tootmise organiseerimisel peeti tähtsaks teaduse rolli tõhustamist, eriti oluline koht oli majandusspetsialistidel.⁴⁵ Teaduslik juhtimine pälvis üha suuremat tähelepanu, eriti aktuaalseks muutus see vahetult Hruštšovi-järgsel

41 Sirk, Väino. (2004). Edasi, selg ees! Stalini-järgsete aastate haritlaspoliitika kahest tahust. Tuna. Number 4. lk. 54- 56

42 Uusküla, Hans. (1967). Propagandistide kaadrist, nende õpetamisest ja abistamisest. Eesti Kommunist, Nr. 11. lk. 75-79

43 Kreegipuu, Tiiu. (2011). Parteilisest tsensuurist Nõukogude Eestis. - Methis. Studia humaniora Estonica, Vol 5, No 7. lk. 32

44 Kraft, Jüri. (2000). Ministri roll kaadri koolitamisel. Jäljed: meenutusi täiskasvanuhariduse lähiajaloost Eestis. Tallinn: SE&JS. lk. 192. (koostaja: Märja, Talvi)

45 Sirk, Väino. (2006). Massiharitlaskonnast ja haritlaspoliitikast 1970.–1980. aastatel Eestis. Tuna. Number 2. lk. 44-46

perioodil, leides 1965. aastal kajastamist isegi Pravdas. A Rumjantsev kirjutas järgmist: “Partei nõuab kõigilt oma liikmetelt kõigis juhtimise lülides alt kuni üles kompetentsust, tõeliselt teaduslikku lähenemist kõigi elu poolt tõstatatud küsimuste lahendamisele. Mitte juhtimisõigust iseenesest, mitte ametikoht ei anna õigust ellu vahele segada, õiguse selleks annab kompetentsus nendes või teistes tunnetuse ja praktika sfäärides.”⁴⁶

Märkimata ei saa ka jätta 1960. aastatel valitsenud idealistlikke meeleolusid haritlaskonnas, kus nähti komparteiga liitumises võimalust hõivata mõni oluline positsioon, et elu paremaks muuta. Samuti oli seisukoht, et parem hõivaku kohad parteiaparaadis eestlased kui sisserännanud venelased. Jaak Allik on öelnud, et eestlased taipasid õige pea, et üheks vastupanu võimaluseks oli süsteemi sisemine õõnestamine. Haljand Udam on spekulierenud, et kui kuuekümnendatel liituti tihti lootuses süsteemi tõhustada, siis järgnevatel kümnenditel valdavalt vaid pragmaatilistel kaalutlustel.⁴⁷ Pragmaatilistel kaalutlustel liitujaid oli tõenäoliselt kõige rohkem. Seda kinnitavad ka intervjuud, sest kõik küsitletud töid välja, et tegelikku huvi parteisse astuda polnud. Liituti üldisel pragmaatilistel põhjustel. „Kui tahtsid olla ajaloo õpetaja, siis pidid liituma“ (Eeva-Eili K s.1938). Küll aga teadvustati, et partei võimaldab liikmetel lihtsamini osa saada teatud privileegidest, nagu näiteks välismaale reisimine. Üks intervjuueeritav tõi välja hoopis, et tänu EKP liikmelisusele õnnestus tal saada oluliselt kiiremini korter, mida muidu tulnuks oodata aastaid. (Vaike T s.1932)

Eriti ulatuslik oli kõrgharitud inimeste liikumine maale, mille tulemusena kasvas tehnilise ja põllumajandus haridusega kontingent väga kiiresti. 1960. aastal töötas põllumajanduses juba umbes 7000 kõrgema ja keskeriharidusega spetsialisti. Valdav enamik neist oli noorema põlvkonna eestlased. On märgitud, et seda epohhi iseloomustab noorte kolmanda generatsiooni võimuletulek. Partei oli loomulikult huvitatud mainitud inimeste allutamise, et neid paremini enda huvides ära kasutada.⁴⁸

Üha uute kõrgharitud lisandumisega suurenes paralleelselt värbamine ka parteisse. Kui 1959. aastal kuulus 13,6% kõrgharituist Eesti kommunistlikusse parteisse, siis kümnend hiljem oli neid juba tunduvalt enam – 24,8%. Partei liikmeskond kasvas kümnendiga umbes

46 Tsiteeritud Sirbis ja Vasaras 26. veebruaril 1965, nr. 9 ilmunud artiklist “Partei ja haritlaskond”.

47 Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino. (2007). Kohanemine ja vastupanu: Eesti haritlaskond 1940-1987. Tallinn: Argo. lk. 245; 269

48 Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino. (2007). Kohanemine ja vastupanu: Eesti haritlaskond 1940-1987. Tallinn: Argo. lk. 256-257

30 000 liikmelt 70 000 kaasajooksikuni.⁴⁹ Ka eestlaste osakaal suurenes tunduvalt. Kui 1955. aastal oli eestlaseid 44%, siis aastaks 1970 oli kohalike osakaal kasvanud 52%ni.⁵⁰

2.2 Analüüs

Vastavalt rajasõltuvuse teooriale on osa pikaajalisi protsesse saanud alguse mingist kindlast sündmusest üsna kauges minevikus. Hruštšovi perioodile oli iseloomulik ulatuslik kõrgharitude värbamine, mis esmapilgul võib tunda võrdlemisi vähetähtis. Kõrgharitude värbamine jääb ajalisel muutusteperioodi (*critical junctures*), kui sooviti viia ellu reforme NSVLis. Hruštšovi perioodi lõpuks moodustasid kõrgharitud EKPs juba ühe viiendiku. Kõrgharitude ulatuslik värbamine kestis kuuekümnendate lõpuni, kui nende osakaal jõudis EKPs veerandini. Ulatusliku kõrgharitude värbamise tulemus on see, et partei muutub üha enam haritlaskonna keskseks ja hakkas minetama oma algupärast kuvandit.

Samuti tekkis institutsionaalne muster, kus juhtivatel kohtadele edutati üha enam kõrgharitud inimesi, sest süsteemi toimimiseks olid noored spetsialistid vajalikud. Juhtivale kohale ülendati kas partei taustaga inimesi või kui nad polnud liikmed, siis nad üldjuhul värvati EKPsse. Läbi EKP liikmelisuse oli võimalik juhtivatel ametikohtadel olevaid inimesi paremini kontrollida. Enamik kõrgharitud, kes oli enne II maailmasõda saanud hariduse, oli keeruline värvata parteisse nende kodanliku mineviku pärast. See omakorda tähendas, et nad polnud soositud kandidaadid ka juhtivatele kohtadele. Samas, nõukogude ajal kõrghariduse saanud nooremapoolsetel inimestel oli lihtsam teha karjääri, kuid see omakorda tähendas tihti enda sidumist parteiga. Seega kujunes peagi olukord, kus juhtivatel kohtadel töötavate inimeste parteilist kuuluvust võeti üsnagi iseenesestmõistetavana. Võrdlemisi varajases staadiumis kujundati institutsionaalne muster, mille puhul juhtivatel kohtadel olevad inimesed pidid end parteiga siduma.

Ulatuslik kõrgharitude värbamine annab ka tunnistust, et EKP nägi nendes olulist lüli ühiskonna totaalseks kontrollimiseks. Erinevalt töölistest oli haridustöötajatel, ajakirjanikel, juhtidel ja paljudel teistel võimalik oma tööga korraga mõjutada sadu kui mitte tuhandeid inimesi. Ulatuslik kõrgharitude värbamine andis EKPlle võimaluse ennast näidata ka legitiimse ühiskondliku organisatsioonina.

49 Sirk, Väino. (2006). Massiharitlaskonnast ja haritlaspoliitikast 1970.–1980. aastatel Eestis. Tuna. Number 2. lk. 39

50 Titma, Mikk *et al* (2004). Communist Party Members. Incentives and Gains. International Journal of Sociology. Vol. 34. no. 2. lk. 86

EKP liikmelisus võimaldas osa saada ka teatud hüvedest nagu kiirem asjaajamine korteri saamisel või suurem tõenäosus loa saamiseks välismaale sõiduks. Seega kehtis kohati EKPs ka „jaga ja valitse“ mentaliteet, sest arusaadavalt olid kõik inimesed huvitatud parematest võimalustest oma eluolu edendamiseks. Lisaks nähti parteis vahendit oma karjääri kindlustamiseks. Eeldus, et enamik inimesi soovib ametialaselt edasi pürgida, viibki kogu protsessi taastootmiseni ehk rajasõltuvuse tekkimiseni.

3. Muutused värbamispoliitikas Brežnevi perioodil

3.1 Kasvav töölikond

Kui Hruštšovi perioodi iseloomustab teatud sula ja vabaduste laienemine, siis inimesed mäletavad, et Brežnevi ajal hakati „kruvisid uuesti kinni keerama“. Korra repressiivsus aga ei saavutatud kunagi Stalini-aegset tulemust. Hruštšovi epohhile oli tunnuslik märkimisväärne kõrgharitud inimeste osakaalu kasv nii NLKPs kui ka EKPs. Pärast uue juhtkonna ja Brežnevi sisseelamist võib märgata kompartei isikkoosseisus uusi suundi, mis iseloomustavad üsna hästi seitsmekümnendaid ja kaheksakümnendate esimest poolt.⁵¹

Brežnevi ajale oli iseloomulik kaadri stabiilsus, ent sellest hoolimata jätkus intensiivne liikmeskonna kasv NLKPs. 1966. aastast kuni 1980. alguseni suurenes liikmete arv ligi 12,5 miljonilt inimeselt umbes 17,5 miljoni parteilaseksi. Kuigi kommunistlik partei väitis end esindavat tööliklassi, siis tegelikult on see kaheldav. Kommunistlik partei nägi suurt vaeva, et nende liikmeskond näeks parem välja. Sellest tulenevalt on ka partei dokumentides ja ka häälekandjas esitatud arvud tihti küsitava väärtusega. NLKP häälekandjas Eesti Kommunisti kirjutati 1975. aastal, et NLKP on põhiliselt siiski talurahva ja proletariaadi partei. Selle kohta oli toodud ära erinevat statistikat. Nii pidid partei ridu täiendama eelkõige tööliklassi ja kolhoositalurahva parimate poegade ja tütardega. Väidetavalt moodustasid NLKP 1973.–1974. aasta liikmekandidaatidest mainitud taustaga inimesed umbes 69%.⁵² Ka intervjuueeritavad mäletavad, et seitsmekümnendatel hakati üha enam värbama töölisi.

Samas on sellised tendentsid mõnevõrra kummastavad, sest juba 1950. aasta lõpuks oli EKPs töölisi alla kolmandiku. Kõrgharitud inimeste osakaal vastupidiselt aga kasvas tollal

51 Tannberg, Tõnu. (2005). Nõukogude Eesti valitsemine. Eesti ajalugu. VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu: Ilmamaa. lk. 255-257

52 Ansberg, Aleksander. (1975). Rahvaülikoolid ja töötajate kommunistlik kasvatamine. Eesti Kommunist, Nr. 1. lk. 32

ulatuslikult nii ühiskonnas kui ka parteis. Tekivad tõsised kahtlused, miks töölistaustaga inimesed just siis aktiveerusid ja hakkasid liituma parteiga. Kaheksakümnendate aastate lõpuks oli sinikraesid parteis 43% ehk üle 10% enam kui kaks kümnendit varem. Ilmneb, et lihttöötajaid hakati oluliselt ulatuslikumalt kaasama. Alates seitsmekümnendatest seati kõrgharitud inimestele kvoodid, kui palju neid võis astuda parteisse. Moskvast kardeti, et NLKP muutub liialt haritlaskonnakeskseks ja minetab oma töölispartei kuvandi. Brežnevi samm-sammult kaasatoodud suunamuutus aga tähendas Hruštšovi-aegse ulatusliku haritlaskonna hõlmamispoliitika lõppu.⁵³

Brežnevi perioodile oli iseloomulik, et valitsev režiim muutus ühiskonna jaoks üha enam vastumeelsemaks. Mitte et Hruštšovi ajal seda polnuks, kuid tollal jäid vastuolud teatud liberaliseerimise varju. Parteisse kuulumist võeti järjest enam kui pseudotegevust, mis on vajalik formaalsetel põhjustel. Inimeste vastumeelsust tõukas tagant kasvav autoritaarsus ja rangem kord. Erinevalt kuuekümnendatest oli inimesed muutunud enam küüniliseks valitseva režiimi osas, sest järjest enam suruti alla eriarvamuste avaldamine, mis varem oli siiski teatud ulatuses lubatud. Tihti nähti parteis üksnes võimalust oma karjääri kindlustamiseks. Usk, et süsteemi oleks võimalik reformida, oli kadunud.⁵⁴ Need ilmingud langevad üsna hästi kokku ka intervjueeritavate mälestustega tollasest perioodist. Eranditult kõik intervjueeritavad mainisid, et partei kohustusi ei võetud tihti kuigi tõsiselt. Üldiselt täideti pealepandud kohustusi ainult formaalsetel põhjustel.

3.2 Kõrgharitud parteis

Partei küll püüdis oma ilmet muuta, kuid tegelikult ei olnud võimalik saada läbi ilma kõrgharitud spetsialistideta. Tiitma *et al* läbiviidud pikaajalises uuringus vaadeldi umbes paari tuhandet Eesti inimest, kes olid sündinud II maailmasõja järgsel kümnendil ja sellest ilmneb, et ülikooliharidus oli jätkuvalt soodustav faktor partei liikmeks saamisel.⁵⁵ Tuleb näiteks välja, et aastal 1981 olid ülikooli lõpetanud inimesed EKPs neljakordselt ülesindatud, moodustades umbes 26% sajatuhandelisest liikmeskonnast.⁵⁶

53 Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino. (2007). Kohanemine ja vastupanu: Eesti haritlaskond 1940-1987. Tallinn: Argo. lk. 240-241

54 Klesment, Martin *et al* (2009). Partei-organisatsioon: kommunistliku poliitika esmane elluviija okupeeritud Eestis 1940-1991. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus. lk. 103; 204-208

55 Titma, Mikk *et al* (2004). Communist Party Members. Incentives and Gains. International Journal of Sociology. Vol. 34. no. 2. lk. 88

56 Ibid

Samuti on oluline teada, kas inimesed nägid kommunistlikus parteis võimalust karjääriredelil tõusmiseks või hoopis vastupidi, prooviti värvata neid, kes juba olid ametialaselt saavutanud teatud edu. Tiitma *et al* uurimusest selgub, et 60% juhtidest Eestis olid nõukogude perioodil värvatud pärast esimesele vastutusrikkale ametikohale jõudmist. Edukas karjäär suurendas tõenäosust, et inimene prooviti värvata kommunistlikusse parteisse. Ilmneb, et küsitluses osalenud kommunistliku partei liikmed peavad edukat karjääri ja ühiskondliku positsiooni võrreldes mitte partei liikmetega märksa tähtsamaks ehk on rohkem edule orienteeritud.⁵⁷ Samas polnud kadunud üleüldine trend astuda parteisse, pigem oli see kõrgharitud inimestele muudetud keerulisemaks. Seitsmekümnendate lõpuks oli kujunenud olukord, kus paljud ülikooli lõpetanud inimesed pidid ootama järjekorras, kuni on värvatud ka piisav hulk töölistaustaga parteikandidaate, et astuda parteisse. Seega paralleelselt tippude värbamisega astus parteisse jätkuvalt ka ohtralt tavakodanikke.

3.3 Rõhk tippudele

Seitsmekümnendate teisest poolest muutub töö nn tippudele ja potentsiaalsetele kandidaatide üha aktuaalsemaks, sest haritlaskonna kiire kasv muutis viimaste hõlmamise keeruliseks. Juhtkonnalt nõuti järjest enam nii erialast enesetäiendamist kui ka aktiivset kaasalöömist kommunistlikus propagandategevuses, mille kohta on Karl Vaino öelnud: „Ühinevad orgaaniliselt kaks alget: kujundatakse sotsialistliku tüüpi juhte ning täiustatakse juhtimissüsteemi“. Parteiorganisatsioonid pidid tõhusamalt kontrollima juhte ja majanduskaadrit, kuidas ja kas nad viivad ellu partei otsuseid. Teisisõnu kasvas surve tervele juhtkonnale, kuid eriti just neile, kes polnud liitunud parteiga.⁵⁸ Näiteks 1980. aastate esimesel poolel käis rohkem kui kolmandik tippjuhtidest mõnes parteikoolis ennast ideoloogiliselt täiendamas. Sellisesse ideoloogilisse täiendõppesse tuleb muidugi suhtuda skeptiliselt, sest mitmete erinevate inimeste mälestused kinnitavad, et ideoloogilise töö sildi all tegeleti tihti hoopis pragmaatilisemate ühiskondlike küsimuste lahendamisega.⁵⁹

Paralleelselt värbamispoliitika mõningase muutusega, mis Brežnevi perioodile tüüpiline oli, toimusid intensiivsed ümberkorraldused ka juhtivpersonali kvalifikatsioonis.

57 Titma, Mikk *et al* (2004). Communist Party Members. Incentives and Gains. *International Journal of Sociology*. Vol. 34. no. 2. lk. 91-92

58 Vaino, Karl. (1981). Parteiorganisatsioonid ja kaader. *Eesti Kommunist*, Nr. 8. lk. 6-13

59 Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino. (2007). *Kohanemine ja vastupanu: Eesti haritlaskond 1940-1987*. Tallinn: Argo. lk. 298

Koos rahvamajandusnõukogude loomisega asutati ka Kaadri ettevalmistus ja kvalifikatsiooni tõstmise metoodiline keskus. Kuigi rahvamajandusnõukogud likvideeriti pärast Hruštšovi, siis uudne õppeasutus jätkas tegevust. 1971. aastast käivitati eksperiment, millega alustati professionaalsete majandusjuhtide reservi ettevalmistamist. Ülo Pärnits toob välja, et tookord nähti juhti kui poliitilist tegelast, kes on määratud EKP poolt ja kelle anne teisi juhtida oli sünnipärane.⁶⁰ Viimaste koolitamises nähti parteis tihti vastumeelselt, sest arvati, et sellise tegevusega kaheldakse partei kompetentsuses valida välja parimad. Ometigi survestasid paljud ettevõtete tippjuhid jätkama säärast tegevust, sest oldi huvitatud pädevamast personalist. Peagi sai eksperimentid reegel kui 26. oktoobril 1976. aastal kinnitas minister Jüri Kraft põhimääruse, mis muutis ettevõtetes juhtivpersonalit koolitamise kohustuslikuks.⁶¹

Juhtivkaadri koolitamine hõlmas ühtaegu ka potentsiaalsete tulevaste juhtide selekteerimist, et nad varakult välja treenida ja ametisse määrata. Seega muutus uute juhtide määramine üha enam professionaalseks tegevuseks.⁶²

Juhtivkaadri koolitamine oli vaid üks abinõu, kuidas tõhustada tootmisettevõtete tegevust. Madal tootlikkus pakkus tihti kõneainet ja alates kuuekümnendate teisest poolest leidsid järjest enam kajastamist erinevad administreerimisprobleemid. Sagedasti kurdeti juhtide ebapiisava hariduse ja autoritaarsuse pärast. Üha enam sai määravaks erialane ettevalmistus ja üldine tase, et tagada tõhusam tootmine. Kui 1965. aastal oli 68% kõigist direktoritest, nende asetäitjatest ja peainseneridest keskeri- või kõrgharidusega, siis 1971. aastaks oli see näitaja kasvanud 80%ni. Oli märgata ka kaadri noorenemist.⁶³

Alates kuuekümnendate lõpust hakkas juhtimiskoolituste tase kiiresti tõusma, sest mitmedki selle suuna eestvedajad olid saanud võimaluse ennast tugevates välismaa ülikoolides täiendada. Üks tähelepanuväärseim näide on tänane Tallinna Tehnikaülikooli emeriitprofessor Raoul Üksvärav, kes õppis 1965. aastal Ameerika Ühendriikides Californias Berkley ülikoolis teaduslikku juhtimist. Mitmed teisedki selle valdkonna spetsialistid said võimaluse käia end koolitamas NSVList väljaspool. Seitsmekümnendatel tegelesid erinevate juhtimisalaste probleemidega rohkemal või vähemal määral neli asutust: TPI juhtimise ja planeerimise kateeder, TRÜ sotsioloogia labor, Kvalifikatsiooni tõstmise Instituut ja Mainor.

60 Pärnits, Ülo. (2000). Juhtimisalane koolitus kergtööstuse süsteemis. Jäljed: meenutusi täiskasvanuhariduse lähiajaloo Eestis. Tallinn: SE&JS. lk. 203-209. (koostaja: Märja, Talvi)

61 Klesment, Martin *et al* (2009). Partei-organisatsioon: kommunistliku poliitika esmane elluviija okupeeritud Eestis 1940-1991. Tallinn: Kistler-Ritsso Eesti Sihtasutus. lk. 131

62 Ibid

63 Käbin, Johannes. (1971). EKP keskkomitee aruanne Eestimaa kommunistliku partei XVI kongressile. - Eesti Kommunist, Nr. 3. lk. 3-33

Kõigis nimetatud õppeasutustes valitsesid tollal üsnagi uuendusmeelsed arusaamad nii ühiskondlikest probleemidest kui ka juhtide koolitamismeetoditest. Raoul Üksvärav on seisukohal, et Eesti üheksakümnendate kiire arengu üks põhjuseid oli just omal ajal hästi väljakoolitatud tööstusettevõtete juhtivkaader, kes iseseisvuse taastamise järel orienteerusid mõnevõrra kiiremini ja paremini kui samalaadsed spetsialistid teistes endistes liiduvabariikides.⁶⁴

Loomulikult pidid ettevõtete ja ka muude asutuste juhid kuuluma EKPsse ja oli tavaline, et see kehtis ka juhtkonna kohta kuigi seal olid võimalikud ka mõningased mööndused. Näiteks üks silmapaistvaid omaaegseid insenere Raul Kuutma, kes töötas mitmetel juhtivatel ametikohtadel nii tollases paberitööstuses kui ka hilisemas tööstusvalitsuses, on nentinud: „Parteilisus oli peaaegu endastmõistetav nõue juhtivatel ametikohtadel. Ütlesin otse välja oma eitava seisukoha selles asjas – tehku minuga siis mida tahavad. Pealegi polnud ma üheski ettevõttes päris esimene number, kelle jaoks parteipilet oli vältimatu.“ Raul Kuutma on põhjendanud oma parteitust staatust ka hea läbisaamisega ühe tollase ministri Vladimir Tšernõševiga, kes ei teinud tema parteitust staatusest suurt numbrit.⁶⁵

Kuutma arvamust kinnitab ka statistika. 1975. aastal oli parteis umbes 85% kõrgkoolide dekaanidest ja 70% kateedrijuhatajatest. 1980. aasta seisuga oli EKPs üle 50% teadusdoktoritest (148) ja 40% teaduskandidaatidest (1057).⁶⁶ Advokaadid sarnaselt teadlastega pole küll juhtivkaader, kuid ajalooliselt alati kuulunud ühiskonna ladvikusse. 1980. aasta seisuga oli neist 44,3%, kas partei liikmed või komnoored. Võib arvata, et ka teiste õigustöötajate osas oli keskmiselt rohkem partei liikmeid. 1973. aastaks oli parteis keskmiselt rohkem ka pedagooge – 39%.⁶⁷ Intervjueeritavate mälestuste kohaselt oli aga peaaegu et kohustuslik nii direktoril kui ka teistel juhtkonna liikmetel kuuluda EKPsse. Vastavalt ühe intervjueeritava mälestustele polnud kuuekümnendate lõpuks Tartus enam ühtegi parteitut direktorit. (Allan L s.1929)

64 Üksvärav, Raoul. (2000). Eesti juhtimismõtte areng. Jäljed: meenutusi täiskasvanuhariduse lähiajaloost Eestis. Tallinn: SE&JS. lk. 98-107. (koostaja: Märja, Talvi)

65 Kuutma, Raul. (2009). Wabariigist vabariigini. Mälestused. Tallinn: Varrak. lk. 13

66 Ibid

67 Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino. (2007). Kohanemine ja vastupanu: Eesti haritlaskond 1940-1987. Tallinn: Argo. lk. 338; 444

3.4 Tšernenko, Andropov ja Gorbatšov

Alates 1980. aastatest võib Eestit pidada massiharitlaskonnaga riigiks. Kõrgharidusega inimeste arv ületas saja tuhande inimese piiri. Juhtide hulgas oli aga kõrgharitud inimesi aastal 1985 jätkuvalt alla poole. Kõrgharitud oli selles kontingendis umbes 30 000. Kõrgharitude üldarvust moodustasid juhid umbes 31%. 1980. aastatel moodustasid eestlased kõrgharidusega inimestest 67%. Tippjuhtide hulgas oli eestlasi 76%. Ülo Vooglaid on spekulerinud, et taasiseseisvumise perioodiks oli Eestis umbes 4000 lääneliku orientatsiooniga juhti, kellest paarsada olid väga hea juhtimisalase ettevalmistusega.⁶⁸

On märkimisväärne, et NSVLi kokkuvarisemise hetkeks oli EKP liikmeskond kasvanud 110 000 inimeseni, see kasvas isegi viimastel aastatel. Kõrgharitud parteilaste arv oli kasvanud koguni 1/3.⁶⁹ Partei lagunes aga valutult ja kiiresti. Selline protsess poleks saanud nii kiiresti ja rahumeelselt sündida, kui partei liikmeskonnas oleksid enamuses olnud tõsimeelsed kommunistid. (Allan L s.1929)

3.5 Analüüs

Seitsmekümnendateks ähvardas EKPd kuvandikriis, sest kiirelt kasvanud kõrgharitude osakaal parteis muutis küsitavaks partei ametliku ideoloogia, sest selle keskmes oli ju tööliskond ja talurahvas. Seepärast proovis EKP taastada partei algupärast imagot. Selleks värvati ohtralt uusi liikmeid tööliste ja talurahva hulgast. Seati kvoodid kõrgharitud inimestele EKPsse astumiseks. Samas oli tekkinud osaline rajasõltuvus, sest EKPga soovis haritlasi rohkem liituda kui kvoodid lubaksid, paljud mõistsid, et see on vajalik või kasulik (*self-reinforcement*). Brežnevi perioodi iseloomustab sama institutsionaalne muster, mis kujunes Hruštšovi perioodil, sest kõrgharitude hulk parteis jätkuvalt kasvas. Seda võimendas just varasem poliitika, kus EKP ja ühiskonna vahelülidena nähti kõrgharitud kontingenti, kelle hulgast prooviti võimalikult palju inimesi parteisse tõmmata. Kõrghariduse kättesaadavuse kiire kasvuga tekkis aga olukord, et ei teatud enam, kuidas seda kontingenti hõlmata. Samuti oli vaja valida, kas säilitada partei proletariaatlik kuvand või ühiskonna totaalne kontroll. Kuna kõrgharitud inimesi tuli aina juurde, siis EKP jaoks oligi mõistlik värvata pigem tippe ja neid

68 Vooglaid, Ülo. (2000). Teekond Tartust Kohilasse. Jäljed: meenutusi täiskasvanuhariduse lähiajaloost Eestis. Tallinn: SE&JS. lk. 170-175. (koostaja:Märja, Talvi)

69 Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino. (2007). Kohanemine ja vastupanu: Eesti haritlaskond 1940-1987. Tallinn: Argo. lk. 67-69 ; 244

kellel oli potentsiaal jõuda ühiskonnas mõjukatele kohtadele, et seeläbi tagada kontroll ja legitiimne positsioon ühiskonnas.

Üks oluline muutus oligi, et Brežnevi ajal hakati eriti teadvustama juhtivate ametikohtade tähtsust. Näiteks seitsmekümnendatel muudeti kaadri täiendkoolitused kohustuslikuks. Samal perioodil muutus järjest aktuaalsemaks töö tulevase ja tollase juhtivkaadriga. Juhtimisteadusel oli ulatuslik mõju juhtivkaadriale, sest mitmed valdkonna eestvedajad olid üsna uuendusmeelsed ja läänepärased, sest olid saanud ennast välismaal täiendamas käia. Selle tulemusena muutus juhtivtöö üha professionaalsemaks.

Üldiselt võib öelda, et partei pidi jätkama nii kõrgharitute värbamist, kuid tasakaalu säilitamiseks erinevate ühiskonna gruppide vahel intensiivistama ka propagandat töölisklassi ja talurahva hulgas. Sellegi poolest polnud võimalik kõrgharitute tungi parteisse pidurdada, sest NSVLi kokkuvarisemise hetkeks oli 1/3 partei liikmeskonnast kõrgharidusega.

Loomulikult ei seleta rajasõltuvus-teooria täielikult ära Hruštšovi perioodi ja sellele järgnenud protsesse, kuna palju oli ka selliseid partei liikmeid, kes liitusid mõnel muul motiivil. Kindlasti oli arvestatav hulk tõsimeelsed kommuniste ja leidis ju kuuekümnendatel ka neid, kes siiralt uskusid, et suudavad süsteemi reformida.

4. Järeldused

Eesti Vabariigi taastamise järel valiti üsna radikaalne reformipoliitika. Nii mõneski valdkonnas alustati nullist, ometigi polnud see igal pool võimalik. Näiteks jäi arvestatav hulk EKP taustaga inimesi ka mõjukatele ühiskondlikele positsioonidele ka pärast riigikorra muutust.

Üheks uurimusküsimuseks oli, mille poolest erines värbamine EKPsse Brežnevi perioodil Hruštšovi omast. Tööst võib järeldada, et Hruštšovi perioodil kujunes välja ulatuslik haritlaskonna värbamine. Samas kui Brežnevi ajal see mõnevõrra rauges. Brežnevi perioodil liitus absoluutarvudes peaaegu sama palju kõrgharitud inimesi EKPga kui Hruštšovi ajal, kuigi ajaliselt oli Brežnev võimul kaks korda kauem. Brežnevi ajal aga muutus liitujate struktuur. Suurt kõrgharidusega inimeste kontingenti prooviti tasakaalustada agressiivsema värbamispoliitikaga proletariaadi hulgast, lisaks prooviti üha enam keskenduda tippude värbamisele. Samuti jääb Brežnevi perioodi üleüldine juhtimisalase- ja täiendõpe kiire tõus. See tähendas, et üha enam tollaseid juhikandidaate ja juhte olid kursis üldiste läänelike juhtimisprintsipidega.

Teiseks uurimusküsimuseks oli, kas rajasõltuvusteooria abil on võimalik kirjeldada üheksakümnendate Eesti eliidi EKP tausta põhjused. Rajasõltuvuse abil on osaliselt võimalik

seletada parteistumist, mis nõukogude perioodil toimus, sest juba üsna varases staadiumis kujundati välja institutsionaalne muster, et juhtivkohtadel peavad üldjuhul olema EKP liikmed. Inimesed tajusid, et edukus ja EKP liikmelisus on omavahelises seoses. Sellest tulenevalt olid ambitsioonikamad inimesed kergemini nõus parteiga ühinema, mis omakorda soodustas institutsionaalse mustrite kinnistumist ja taastootmist. Seega rajasõltuvuse abil on osaliselt võimalik seletada parteistumist, mis nõukogude perioodil toimus. Lisaks tähendas ulatuslik parteistumine, mis nõukogude perioodil oli valdav, et üheksakümnendatel aastatel oluaks peaaegu võimatu EKP taustaga inimesi riigijuhtimisest kõrvale tõrjuda, kuna ühiskond oli liialt minevikuga seotud.

Viimaseks ja kõige olulisemaks uurimusküsimuseks oli: miks jäi pärast NSVLi lagunemist nii riigiametitesse, riigikogusse kui ka Eesti eliidi hulka sedavõrd palju EKP taustaga inimesi? Tööst ilmneb, et NSVLi lagunemise hetkeks oli umbes kolmandik kogu kõrgharitudest EKP liikmed. EKP oli massiorganisatsioon ja ühiskonna totaalseks hõlmamiseks värvati ohtralt liikmeid. Eriti ilmne oli vajadus kõrgharitud inimeste järgi EKPs, sest neid nähti kui partei ja ühiskonna vahelülisid. Brežnevi perioodil mõisteti, et kõrgharitud massiline hõlmamine seab ohtu partei kuvandi ja seetõttu keskenduti enam tippudele kui lihtsale ülikooli lõpetanule. NSVLi lagunemise hetkeks kuulusid paljud kõrgharitud inimesed parteisse. Uurimusest saab järeldada, et arvestatav hulk neist kõrgharitudest EKP liikmetest pidasid mõnda juhtivat ametit või olid ühiskondlikult mõjukad. Seega oli Eesti eliidi hulgas üheksakümnendatel aastatel sedavõrd palju EKP taustaga inimesi kolmel põhjusel. Esiteks oli erakordselt palju kõrgharitud kuulunud parteisse (umbes üks kolmandik). Teiseks oli palju andekaid ühiskonna liikmed liitunud EKPga, sest paljude juhtide puhul oli parteiga liitumine poolsunduslik. Uue riigikorra ajal aga lihtsalt jätkati oma karjääri. Kolmandaks - paljud kuuekümnendatel, seitsmekümnendatel ja kaheksakümnendate esimeses pooles liitunuist olid üheksakümnendatel aastatel oma karjääri viljakamas eas jäädes vanusesse 40 kuni 60 aastat. Nende inimeste tegevuse piiramine tähendanuks välistada võimaluse, et arvestatava hulga kõrgharitud potentsiaal jääb kasutamata.

5. Kokkuvõtte

1991. aastal 20. augustil sai Eestist taas vaba riik ehk lõppes poole sajandi pikkune okupatsioon. Taasiseseisvumise tulemusena oli Eesti kodanikel taaskord võimalik ise suunata oma riigi juhtimist. Eesti kursiks kujunes üsna radikaalne reformipoliitika. Mõnes valdkonnas alustati nullist, kuid igal pool polnud see võimalik. Nii näiteks oli Eesti eliidi hulgas palju endiseid EKP liikmeid. Uurimustöö üheks eesmärgiks oligi vastata küsimusele, miks oli pärast NSVLi lagunemist nii riigiametites, riigikogus kui ka Eesti eliidi hulgas sedavõrd palju EKP taustaga inimesi. Samuti püstitati uurimustöös veel täiendavad kaks küsimust – kuidas erines värbamine EKPsse Brežnevi perioodil Hruštšovi omast ja kas rajasõltuvusteooria abil on võimalik kirjeldada üheksakümnendate Eesti eliidi EKP tausta põhjused.

Suurem osa bakalaureusetööst põhineb kirjandusel, täiendavat infot hangiti nõukogude aegsest ajakirjast Eesti Kommunist. Samuti korraldati seitse fookusgrupi intervjuud endiste EKP liikmetega.

Uurimuse esimeses peatükis kajastatakse Hruštšovi perioodil toimunud reforme. Hruštšov soovis värvata rohkem tehnilisi spetsialiste, et arendada tööstust ja tõsta rahva elatustaset. Hruštšov üheks ideeks oli detsentraliseerimine, mille käigus kaotati ära mitmeid ministeeriume ja asendati nad piirkondlike rahvamajandusnõukogudega, millel oli positiivne mõju ka Eestile.

Teatud pingelõdvenemine, mis Hruštšovi ajal toimus, muutis EKP paljude eestlaste meelest tundavamalt talutavamaks. Hruštšovi sulajaajale oli iseloomulik, et eestlaste osakaal hakkas parteis jõudsalt kasvama ja 1963. aastaks ületasid nad 50% piiri. Hruštšovi perioodi lõpuks oli EKP oluliselt suuremaks kasvanud. Ühiskonna totaalseks kontrollimiseks oldi huvitatud teatud erialade inimestest, partei jaoks olid vajalikud näiteks noored kõrgharitud inimesed. Huvitatud oldi just ajakirjanikest, pedagoogidest, juhtidest ja teistest, kes said mõjutada suuremaid rahvasse. Sellised liikmed andsid võimaluse parteil ühiskonda sobivas suunas juhtida. 1969. aastaks oli EKPs kõrgharitud juba umbes 25% ja liikmeid umbes 70 000.

Brežnevi perioodil jätkus osaliselt Hruštšovi–aegne poliitika. Põhiliseks erinevuseks kujunes kõrgharitud värbamise pidurdumine ja töölistaustaga inimeste aktiivsem värbamine. Kardeti, et parteiga liitub liiga palju kõrgharitud inimesi ja EKP minetab oma algupärase proletariaatliku kuvandi. Sellegipoolest tuli ühiskonda kuidagi jätkuvalt kontrollida ja seitsmekümnendate teisest poolest muutub pigem aktuaalseks töö juhtidega ja potentsiaalsete

juhikandidaatidega. Paralleelselt mõningaste muutustega värbamispoliitikas, toimusid intensiivsed ümberkorraldused ka juhtivpersonali kvalifikatsioonis. Toimus üleüldine juhtimiskoolituse kvaliteedi tõus, sest mitmed tollased spetsialistid olid saanud ennast välismaal täiendamas käia. Seitsmekümnendatest alates teadvustati üha enam, et juhtivkaader peab osalema ka täiendkoolitustel. Ometigi ei läinud kõik nii kergesti kui võib tunduda, sest EKPs nähti juhtide teaduslikku selekteerimist kui katsed õõnestada partei autoriteeti. Osa kommuniste olid veendunud, et just EKP on ainukene organ, mis on pädev juhte määrama.

Alates 1980. aastatest ületab Eestis kõrgharidusega inimeste arv saja tuhande inimese piiri. Paraku oli juhtide hulgas kõrgharitud inimesi aastal 1985 jätkuvalt alla poole ehk umbes 30 000 inimest. Kõrgharitud üldarvust moodustasid juhid umbes 31% ja enamik tippjuhte oli eestlased. Mõnede spekulatsioonide kohaselt oli taasiseseisvumise hetkeks umbes 4000 läänelikku orientatsiooniga juht.

Töö järeldestes on vastatud uurimusküsimustele ja jõutud järgnevate tulemusteni. Hruštšovi perioodil kujunes välja ulatuslik haritlaskonna värbamine samas kui Brežnevi ajal see mõnevõrra rauges. Rajasõltuvuse abil on osaliselt võimalik seletada parteistumist, mis nõukogude perioodil toimus, sest juba üsna varases staadiumis kujundati välja institutsionaalne muster, et juhtivkohtadel peavad olema EKP liikmed. Inimesed tajusid, et edukus ja EKP liikmelisus on omavahelises seoses. Sellest tulenevalt olid ambitsioonikamad inimesed kergemini nõus parteiga ühinema, mis omakorda soodustas institutsionaalse mustri kinnistumist ja taastootmist.

Tööst saab järeldada, et eesti eliidi hulgas oli üheksakümnendatel aastatel sedavõrd palju EKP taustaga inimesi kolmel põhjusel. Esiteks oli erakordselt palju kõrgharitud kuulunud parteisse (umbes üks kolmandik). Teiseks olid rohkesti andekaid ühiskonna liikmed liitunud EKPga, sest paljude juhtivametit puhul oli parteiga liitumine pool sunduslik. Uue riigikorra ajal aga lihtsalt jätkati oma karjääri. Kolmandaks olid paljud kuuekümnendatel, seitsmekümnendatel ja kaheksakümnendate esimeses pooles liitunuist üheksakümnendatel oma karjääri viljakamas eas, jäädes tihti vanusesse 40 kuni 60 aastat.

6. Bibliograafia

- Alvesson, Mats; Bridgman, Todd; Willmott, Hugh. (2009). *The Oxford Handbook of Critical Management Studies*. Oxford University Press.
- Blackwell, Robert Jr. (1972). *Elite Recruitment and Functional Change: An Analysis of the Soviet Obkom Elite 1950-1968*. - *The Journal of Politics*, Vol. 34, No. 1 lk. 124-152
- Farmer, Kenneth C. (1992). *The Soviet Administrative Elite*. New York: Praeger.
- Farrell, Barry. (2011). *Leadership in East European Communism, 1945-1970*. Transaction Publishers.
- Fitzpatric, Sheila. (1979). *Stalin and the Making the New Elite. 1928-1939*. *Slavic Review* 38. lk. 377-402
- Graf, Mati. (2012). *Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988-1991*. Tallinn: Argo.
- Hechter, Michael; Horne, Christine. (2009). *Theories of Social Order: A Reader*. Stanford University Press.
- Highley, John; Pakulski, Jan; Wesołowski, Włodzimierz. (1998). *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe*. New York: Macmillan Press.
- Highley, John; Dogan, Mattei. (1998). *Elites, Crises, and the Origins of Regimes*. Rowman & Littlefield.
- Kasekamp, Andres. (2011). *Balti riikide ajalugu*. Tallinn: Varrak.
- Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino. (2007). *Kohanemine ja vastupanu: Eesti haritlaskond 1940-1987*. Tallinn: Argo.
- Keyssar, Alexander. (2009). *The Right to Vote: The Contested History of Democracy in the United States*. Basic Books
- Klesment, Martin; Nugin, Raili; Paavle, Indrek; Tarvel, Enn. (2009). *Partei-algorganisatsioon: kommunistliku poliitika esmane elluviija okupeeritud Eestis 1940-1991*. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus.
- Kuusik, Argo; Liivik, Olev; Maripuu, Meelis; Niidassoo, Külli; Ohmann, Valdur; Saar, Jüri; Tarvel, Enn. (2002). *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991*. Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus.
- Kreegipuu, Tiiu. (2011). *Parteilisest tsensuurist Nõukogude Eestis*. - *Methis. Studia humaniora Estonica*, Vol 5, No 7. lk. 26-40
- Kuutma, Raul. (2009). *Wabariigist vabariigini. Mälestused*. Tallinn: Varrak.
- Linz, Juan; Stepan, Alfred. (1978). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. JHU Press.

- Mahoney, James. (2001). Path-Dependent Explanations of Regime Change: Central America in Comparative Perspective. - *Studies in Comparative International Development*, Spring 2001, Vol. 36, No. 1, lk. 111–141.
- Mawdsley, Evan; White, Stephen. (2000). *The Soviet Elite from Lenin to Gorbachev: The Central Committee and its Members 1917-1991*. Oxford University Press.
- Milovan, Djilas. (1959). *New Class: An Analysis Of The Communist System*. Mariner Books.
- Misiunas, Romuald J; Taagepera, Rein. (1997). *Balti riigid: sõlteaastad 1940-1990*. Tallinn: Koolibri.
- Märja, Talvi(koostaja). (2000). *Jäljed: meenutusi täiskasvanuhariduse lähiajaloost Eestis*. Tallinn: SE&JS.
- Pajur, Ago; Tannberg, Tõnu; Vahtre, Lauri; Ant, Jüri; Laar, Mart; Jaanson, Kaido; Nutt, Mart; Raag, Raimo; Vahtre, Sulev; Kasekamp, Andres. (2005). *Eesti ajalugu. VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*. Tartu: Ilmamaa.
- Pierson, Paul. (2004). *Politics in time: history, institutions, and social analysis*. Oxford: Princeton University Press.
- Putnam, Robert. (1976). *Comparitive Study of Political Elite*. Prentice Hall.
- Sharma, Urmila; Sharma, S. K (2000). *Principles And Theory In Political Science Vol# 2*. Atlantic Publishers & Dist.
- Rigby, Harry. (1990). *Political Elites in the USSR: Central Leaders and Local Cadres from Lenin to Gorbachev*. Edward Elgar Pub
- Sirk, Väino. (2006). Massiharitlaskonnast ja haritlas - poliitikast 1970.–1980. aastatel Eestis - *Tuna*, Number 2. lk. 37-51
- Sirk, Väino. (2004). Edasi, selg ees! Stalini-järgsete aastate haritlaspoliitika kahest tahust. - *Tuna*, Number 4. lk. 48-66
- Steen, Anton; Ruus, Jüri. (2002). Change of Regime – Continuity of Elites? - *East European Politics and Societies*, Vol. 16, No. 1, lk. 223-248
- Steen, Anton. (1997). The New Elites in the Baltic States: Recirculation and Change. - *Scandinavian Political Studies*, Bind 20, lk. 91-111
- Taubman, William; Khrushchev, Sergei; Gleason, Abbott. (2000). *Nikita Khrushchev*. Yale University Press: New Haven & London.
- Titma, Mikk; Tooding, Liina Mai; Tuma, Nancy Brandon. (2004). Communist Party Members. Incentives and Gains. *International Journal of Sociology*. Vol. 34. no. 2 lk. 72-99
- Voslensky, Mikhail. (1980). *Nomenklatura: The Soviet Ruling Class*. Doubleday

6.1 Publitseeritud allikad

Ansberg, Aleksander. (1975). Rahvaülikoolid ja töötajate kommunistlik kasvatamine. Eesti Kommunist, Nr. 1. lk. 24-33

Autorita. (1961). Töö haritlaste hulgas tähelepanu keskpunkti. Eesti Kommunist, Nr. 7. lk. 8-14

Hruštšov, Nikita. (1959). NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrolarvud aastaiks 1959-1965. Eesti riiklik kirjastus: Tallinn. (kõne)

Käbin, Johannes. (1971). EKP keskkomitee aruanne Eestimaa kommunistliku partei XVI kongressile. - Eesti Kommunist, Nr. 3. lk. 3-33

Lauristin, Marju. (2007). Eliit ja identiteet. Sirp. Number. 25

Soonvald, Urmo. (2005). Kommunistide tagasitulek. SL Õhtuleht. 23. aprill

Uusküla, Hans. (1967). Propagandistide kaadrist, nende õpetamisest ja abistamisest. Eesti Kommunist, Nr. 11. lk. 75-79

Vaino, Karl. (1981). Parteiorganisatsioonid ja kaader. Eesti Kommunist, Nr. 8. lk. 6-13

6.2 Publitseerimata allikad

Intervjuud:

Allan L s.1929 toimumise aeg ja koht: 18. aprill, Tartu, audiosalvestis (autori valduses)

Eeva-Eili K s.1938 toimumise aeg ja koht: 23. aprill, Tartu, audiosalvestis (autori valduses)

Helve R s.1932 toimumise aeg ja koht: 22. aprill, Tartu, audiosalvestis (autori valduses)

Laine R s.1930 toimumise aeg ja koht: 20. mai, Tartu, kirjalikud märkmed (autori valduses)

Reet P s.1935 toimumise aeg ja koht: 15. aprill, Tartu, audiosalvestis (autori valduses)

Vaike T s.1932 toimumise aeg ja koht: 30. aprill, Tartu, kirjalikud märkmed (autori valduses)

Ülo K s.1933 toimumise aeg ja koht: 22. aprill, Tartu, audiosalvestis (autori valduses)

7. Summary

Former Estonian Communist Party members among the Estonian elite after regaining the independence

On the 20th of August 1991 the Republic of Estonia became, once again, a fully independent country after 50 years of occupation. Independence gave Estonian citizens the chance to govern their own country. Estonia chose a rather radical reform policy. In some areas the government had to start from the beginning (e.g. foreign policy); however, it was not possible in every area. For instance, the former members of the Communist Party of Estonia (EKP) remained where they had been before the collapse of the Soviet Union. Therefore, after regaining independence, the Estonian elite consisted of a remarkable amount of old members of the EKP. The purpose of this research paper is to analyse why there were so many old members of the EKP in the civil service, the parliament and generally in the Estonian elite. Two additional research questions were raised – how did the recruitment policy of the Khrushchev era inside the EKP differ from that of the Brezhnev era, and if the path dependency theory can be used for explaining why there were some many ex-communist party members among the Estonian elite in the first decade of independence.

Most of this research paper is based on the works of other scholars. However, some material is collected from an old magazine called "The Estonian Communist"; in addition there were seven interviews carried out with old EKP members in order to collect some background material.

In the first paragraph of the research paper, the reforms of the Khrushchev era are analysed. One of his goals was to get more engineers to join the Communist party. They were recruited to improve industrial management, which was essential for raising the standard of living of the people. The Khrushchev reforms also influenced the EKP.

The thaw that occurred during Khrushchev's period made the EKP more tolerable to Estonians than ever before. It was distinctive of Khrushchev's period that the percentage of Estonians in the party started to grow and exceeded 50% in 1963. The EKP grew substantially during Khrushchev's era. In the end of 1960s there were already about 70,000 members in the Communist party among whom about 25% were university graduates. The party was especially interested in recruiting young graduated people that studied journalism, pedagogy, management and other areas that could influence a considerable number of people. Through these people the Communist party obtained total control over the society.

Brezhnev's era did not differ much from Khrushchev's period. A similar policy was prevailing. The main difference was that the party started to hinder the recruitment of university graduates because they were worried about the image of the party. The leaders emphasized the need to recruit more proletariat to assure the genuine image of the party. However, the party still had to control the society, therefore, in their view, controlling state companies and the most talented parts of the society as the way out. Moreover, in the seventies the directorate of state companies had to improve its management skills. From then on it was compulsory to participate in additional training courses. The management of science improved considerably because some of the scientists had the chance to improve themselves abroad.

In the beginning of 1980s more than one hundred thousand university graduates were living in Estonia. However, only about half of the management had university degrees, which means there were still 30,000 managers that did not have proper education. About 31% of university graduates had a position that was related to management. Some people have speculated that after the collapse of the Soviet Union there were about 4,000 managers that had some basic knowledge of the western management scene.

It can be concluded that during Khrushchev's period there was a considerable rise in the recruitment of intellectuals. During Brezhnev's era the importance of intellectuals was not as significant any longer as the party had to worry about keeping the original proletarian image. Therefore, they started recruiting more workers. Path dependency helps us to explain to some extent the high percentage of the old members of the EKP in the Estonian elite after regaining independence.

There are three reasons why there were so many ex-communist party members among the Estonian elite after regaining independence. Firstly, there was a considerable amount of intellectuals in the Communist party, about one third of all the university graduates were members. Secondly, many talented members of the society had to join the party because of its semi-compulsory nature in getting a job. After regaining independence those people just carried on with their careers. Thirdly, the people who joined in the late 1960s, 1970s and in the early 1980s were 40 to 60 years old, therefore it was the most intellectually fertile time of their career.

Lisa 1

Endised EKP liikmed Eesti eliidi hulgas:

	%	küsitluid	%	küsitluid
Kogu eliit	53	285	58	284
Riigikogu	24(35)	66	59(59)	61
Ametnikkond	49	35	59	34
Riigiettevõtted	77	39	61	31
Eraärid	56	35	47	30
Erakonnad	45	29	24	21
Intellektuaalid	61	51	47	36
Õigussüsteem	86	28	71	31
Kohalikud omavalitsused	85	26	77	34

Steen, Anton; Ruus, Jüri. (2002). Change of Regime – Continuity of Elites? - East European Politics and Societies, Vol. 16, No. 1, lk. 239

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Mihkel Liiber** (sünnikuupäev: 04.12.1988)

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „EKP endised liikmed taasiseseisvunud Eesti eliidi hulgas“,

mille juhendaja on dots. Olaf Mertelsmann,

reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni; üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 21. mail 2013